

De Germaanse leeuw

Consciences *Leeuw van Vlaenderen* als inzet van Duits-Vlaamse betrekkingen 1840-1918

Jan Ceuppens, KU Leuven

Samenvatting

Consciences *Leeuw van Vlaenderen* was een van de succesrijkste Nederlandstalige boeken in Duitse vertaling gedurende de negentiende en de vroege twintigste eeuw. Al waren economische motieven daarvoor wellicht doorslaggevend, toch speelde ook de aangevoelde of gewenste cultureel-etnische verwantschap een rol. Onder Consciences pleitbezorgers waren er nogal wat zogenaamde pangermanisten. Was hun gedachtegoed in de jaren 1840 nog overwegend filologisch en cultureel bepaald, dan kreeg het in de late negentiende eeuw en zeker tijdens de Eerste Wereldoorlog een imperialistische en zelfs racistische inslag. In de vertalingen zelf zijn daarvan evenwel niet zoveel sporen terug te vinden; de ideologische achtergrond blijkt veeleer uit parateksten, zoals in een vertaling van 1917.

Abstract

Conscience's *De Leeuw van Vlaenderen* was one of the most successful books from the Low Countries to appear in German translation in the nineteenth and early twentieth century. Although mundane economic motifs may have been crucial to this success, a number of mediators emphasizing the cultural and ethnic affinity between Flemish and German peoples played an important role. Many of Conscience's most ardent defenders were so-called Pan-Germanists. While these were mainly inspired by philological and cultural considerations in the 1840s, their ideology acquired a decidedly imperialist and racist dimension by the end of the century. The translations of *De Leeuw*, however, do not carry many traces of this ideology; rather, it can be found in paratexts, as is shown in a 1917 translation.

E-mail

j.ceuppens@
kuleuven.be

In zijn recente essaybundel *Freiheit, die ich meine* beschrijft Christoph Dieckmann (°1956), journalist o.a. bij *Die Zeit*, hoe hij in de zomer van 2011 voor het eerst Brugge bezoekt, de stad waar hij als jongere in de DDR zo vaak van gedroomd had, maar waar hij toen niet heen kon. Op de grote markt ziet

hij De Coninck en Breydel staan, helden uit zijn kindertijd. Terloops geeft hij de lezer wat informatie over de gebeurtenissen van 18 mei 1302:

Der historische Vorgang ist unter dem zynischen Begriff ‘Brügger Frühmette’ überliefert. Die nationalistische Ausmalung lieferte Hendrik Conscience (1812-1883) mit seinem Roman ‘Der Löwe von Flandern’. 1838 veröffentlicht, gehört der bluttriefende Schinken zur Literaturgattung Freiheitsgeheul. Er befand sich in Vaters Jugendbibliothek. Sie überstand den 8. April 1945, die Bombardierung Halberstadts, inmitten völkisch-militaristischer Prosa wie Josef Magnus Wehners ‘Sieben vor Verdun’ und Werner Jansens ‘Geier um Marienburg’. ‘Der Löwe von Flandern’ war ein Ahn dieser Schwarten. (Dieckmann, 2012, p. 16-17)

Niet bepaald onschuldig gezelschap: Wehner en Jansen waren allebei typische nazi-schrijvers; Jansen was de favoriete auteur én een persoonlijke vriend van Heinrich Himmler. Dieckmann voegt er aan toe dat *Der Löwe von Flandern* ook in de DDR uitgegeven werd, twee keer zelfs, en twee keer expliciet als jeugdboek: voor het eerst in 1971 door uitgeverij Neues Leben in de reeks *Spannend erzählt*, en nog eens in 1980 als ‘romankrant’ bij Volk und Welt. De ‘pil’ die hijzelf gelezen heeft en waaruit hij citeert, dateert echter van 1916. Dieckmanns commentaar:

Du entsinnst dich behaglicher Lektüre im Schaukelstuhl des Dingelstedter Bücherzimmers. Der Sommerregen rauscht, der Löwe brüllt, auf deinem Schoß schnurrt der Kater Muck. Ach, was muß man oft von bösen Völkern hören oder lesen! Franzosen, die bei Conscience ‘Französlinge’ heißen, sind Gefäße übler Eigenschaften. Sie putzen sich, sie reden weibisch, sie sind verseucht vom welschen Krämergeist. Wohl gibt es Ausnahmen edlen Geblüts, so Karl von Valois, den Bruder Philipp des Schönen. Auch der König ist zur Seelenregung fähig, aber Wachs in den Händen seiner teuflischen Gemahlin Johanna von Navarra.[...] Zweierlei erschüttert den Wiederleser nach viereinhalb Jahrzehnten. Da ist zunächst der wohlige Sadismus des Autors Conscience, dessen literarische Mordlust seine Helden schmückt. Breydel wirkt wie ein idealtypischer SS-Führer, ist aber weitgehend erfunden. De Conincks Rolle soll verbürgt sein. Individuelle Menschenkenntnis waltet keine; gerühmt wird die jederzeitige Bereitschaft des Volkes zum Pogrom. (Dieckmann, 2012, p. 17-18)

Toegegeven: zo'n polemische, ahistorische lectuur (verderop heeft Dieckmann het zelfs over 'massenmörderische Prosa') is niet echt eerlijk tegenover Conscience en ze zou wellicht voor veel van zijn tijdgenoten, Vlaamse of andere, even ongunstig uitvallen. Maar dat *De Leeuw van Vlaenderen* zich inderdaad voor extremistische ideologieën laat misbruiken, en dat net Duitse auteurs en vertalers daar gevoelig voor gebleken zijn, dat alles heeft Dieckmanns lectuur wellicht mee bepaald. Of vertalers en uitgevers die aspecten dan net aangedikt hebben, is een vraag die ik hieronder maar even kan aanstippen. Het gaat hier veeleer om de biografische en institutionele context(en) waarbinnen Conscience, en dan vooral *De Leeuw*, gerecipiëerd werd, en om de kanalen waarlangs hij is verspreid.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof ideologische factoren niet de doorslag gegeven hebben voor Conscience's roem in Duitsland. Herbert van Uffelen somt in zijn lijvige studie over de receptie van de Nederlandse literatuur in het Duitse taalgebied tussen 1830 en 1990 (Van Uffelen, 1993) een aantal mogelijke redenen op voor Conscience's succes, maar komt uiteindelijk uit bij een zeer prozaïsch motief: er bestond in Duitsland een grote behoefte aan niet al te zwaarwichtig historisch leesvoer dat ook nog eens weinig kostte – volgens van Uffelen dé reden waarom Duitse uitgevers voor vertalingen kozen: daarop hoefden ze toen namelijk geen rechten te betalen. Hoe dit ook zij, van alle Nederlandstalige auteurs werd Conscience in Duitsland tot in de twintigste eeuw het vaakst vertaald en uitgegeven, zoals blijkt uit van Uffelens tellingen (Van Uffelen, 1993, p. 37-38). Pas vanaf 1920 zou Felix Timmermans Conscience als populairste Nederlandstalige auteur in Duitsland aflossen – wat ook iets zegt over het beeld van Vlaanderen in Duitsland.

Het is verder bekend dat de verspreiding van Conscience's werk in grote delen van Europa te danken is aan de Duitse vertalingen. Vooral de vertaling door Melchior von Diepenbrock van drie verhalen van Conscience onder de titel *Flämisches Stillleben* lijkt een catalysator geweest te zijn. Het door Dieckmann beschreven nationalistische geweld was dus zeker niet het enige kenmerk dat de Duitse vertalers en lezers aantrok; *Wat eene moeder lijden kan*, *Hoe men schilder wordt* en *Siska van Roosemael* zijn immers zedenschetsen met veel bescheidener ambities. De katholieke achtergrond van dergelijke werken is wellicht mede bepalend geweest voor hun succes. Het was niet voor niets een belangrijke geestelijke die de vermelde verhalen vertaalde – von Diepenbrock werd even later immers zelfs prinsbisschop van Breslau. Bovendien waren het ook vaak uitgeverijen van katholieke signatuur die Conscience's werk op de Duitse markt brachten.

Flämisches Stilleben was dan wel de vertaling die Conscience in Duitsland bekend maakte, de eerste vertaling was het niet. Het is niet helemaal duidelijk hoe en wanneer Duitse vertalers dan precies Conscience begonnen op te merken. Een aantal Duitsers die in België verbleven of die contacten hadden met Vlaamse tijdschriften, hebben daarbij zeker een rol gespeeld. Zo verscheen in 1844 een anonieme vertaling van ‘Het beulskind’ (uit de bundel *Avondston-den*, 1840) onder de titel ‘Gerhart’ in *Das Vaterland. Zeitschrift für Unterhaltung, Literatur und öffentliches Leben*. Dat het verhaal daar kon verschijnen, kan aan de bemiddeling van Eduard Duller gelegen hebben, van wie ook teksten in *Vlaamsch België* verschenen. Duller (1809-1853) was een in Wenen geboren liberale auteur en uitgever, die sympathiseerde met de hervormingsgezinde beweging *Junges Deutschland* en de revolutie van 1848. Zijn tijdschrift *Das Vaterland* propageerde de Duitse eenheid, die ook Elzas-Lotharingen en Vlaanderen moest omvatten – een nog vrij bescheiden vorm van een ideologie die als pangermanisme bekend staat (later zou hij zich tot de ‘Deutschkatholizismus’ bekeren, een beweging die de Duitse katholieken van Rome wilde losweken).¹ In *Vlaamsch België* wordt de vertaling van ‘Het beulskind’ aangekondigd met een expliciete vermelding van Dullers naam:

Het *Vaterland* (dat heet het hoogduitsche van onzen beroemden mede-werker Duller, te Darmstad [sic]) belooft eene vertaling van Conscience's *Beulskind*. Wy vernemen ook uit zekere bron, dat *Graef Hugo van Craenhove* er insgelyks in vertaling verschynen zal. (*Vlaamsch België*, Brussel 1844, 17 Febr. Gecit. n. Jacob, 1913, p. 123)

Het eerstgenoemde werk verscheen onder den titel *Gerhard*. (*Vlaamsch België*, Brussel 1844, 22 April. Gecit. n. Jacob, 1913, p. 123)

De allervroegste vertaling was echter die van *Wat eene moeder lijden kan* (*Was eine Mutter leiden kann*), die in 1842 in het tijdschrift *Die Grenzboten* verscheen, drie jaar voor Diepenbrocks versie dus. De eerste vertaler is niet bekend. *Die Grenzboten* had op dat moment niet zo'n grote verspreiding; het tijdschrift werd in Brussel uitgegeven en was een platform voor Vlaamse en Duitse literatuur. De uitgever was Ignaz Kuranda, een filoloog uit Praag die als correspondent van de *Allgemeine Zeitung* uit Augsburg naar België was gekomen – naast de *Kölnische Zeitung* was die krant de enige die hier een correspondent had (zie Nelde 1979, p. 8). Kuranda had een duidelijke politieke agenda: net als Duller was hij een pangermanist, maar dan veel radikaler.

¹ Zie hiervoor o.m. de *Deutsche Biographie*: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz12060.html> [19.04.2013]

Dergelijk gedachtegoed speelde dus blijkbaar toch wel een rol in de Duits-Vlaamse literaire betrekkingen. Van Uffelen minimaliseert die rol voor de receptie van de Nederlandstalige literatuur, met name van Conscience (Van Uffelen, 1993, p. 36). Dat neemt niet weg dat verschillende van Conscience's Duitse uitgevers, vertalers en propagandisten wel degelijk uit die hoek komen.

De term 'pangermanisme' is niet echt eenduidig; de ideologie kende verschillende varianten, wat ook verklaart waarom over het begrip nogal wat onenigheid bestaat. De idee dat er een samenhang bestaat tussen alle Germaanse stammen, is het gemeenschappelijke uitgangspunt, maar welke stammen dat dan precies zijn en wat die samenhang inhoudt, is minder duidelijk. In de eerste plaats betreft het Duitsers, Vlamingen en Nederlanders, maar bij uitbreiding ook de Scandinavische naties en voor sommigen zelfs de Angelsaksers. Wat de politieke ambities betreft, is er enerzijds het 'Nederduitse' spoor, dat een samengaan van de Nederlanden en Noord-Duitsland bepleitte en vooral op het taalkundige continuüm wees – 'van Duinkerken tot Konigsberg', zoals de Vlaamse pangermanist Constant Hansen het ooit stelde. Aan de andere kant van het spectrum staat de 'geheelduitse' gedachte dat Vlamingen en Nederlanders gewoon Duitsers zijn en dus ook maar beter Hoogduits als cultuurtaal zouden overnemen (zie hiervoor vooral Yammine 2011).² Dat laatste standpunt was overigens ook dat van Kuranda, die hiervoor echter op weinig bijval kon rekenen bij de Vlaamse auteurs uit zijn omgeving. Het waren enkelingen die zo'n radicaal pangermaanse gedachte genegen waren, bijvoorbeeld de reeds vermelde Hansen, die echter jonger is, de in Oostenrijk en Duitsland opgegroeide Victor Coremans,³ die vanwege zijn liberale ideeën Duitsland uitgezet werd en in 1836 opnieuw naar Brussel kwam, waar hij meewerkte aan tijdschriften als *Vlaamsch België*, *De Zweep*, *Noordstar* en vooral zijn eigen Duitstalige publicatie *Die freie Presse*, of nog de 'Waalse Vlaming' Victor Delecourt, die de Nederlandse spelling wilde hervormen om ze beter te laten aansluiten bij het Nederduits.⁴

De biografie van Delecourt is overigens typisch voor zijn tijd. Nogal wat pangermanisten getuigden van een voor die tijd liberale mentaliteit en

² Bij Yammine's boek horen ook 118 pagina's met achteraf toegevoegde eindnoten die alleen elektronisch opgeroepen kunnen worden. Noot 1 beschrijft uitvoerig de controverse rond de term pangermanisme.
Zie <http://www.davidfonds.be/edition/files/Eindnoten-CopyVERB.pdf> [19.04.2013].

³ Coremans (1802-?) vgl. Yammine, elektronische eindnoten.

⁴ Victor Delecourt (1806-1853) schreef voornamelijk onder het pseudoniem Hubert Van den Hove (vgl. dbnl & NEVB).

beriepen zich op democratische idealen. Zeker in Duitsland is die op het eerste gezicht vreemde mengeling van een nationalistisch gedachtengoed en een liberaal-revolutionaire houding vaak terug te vinden, bijvoorbeeld ook bij de ‘stamvader’ van de beweging, de dichter Ernst Moritz Arndt (1769-1860), die overigens van een bijna jacobijnse ideologie naar een conservatief katholicisme evolueerde, of de spilfiguur van de Duitse Vormärz en auteur van het *Deutschlandlied*, Hoffmann von Fallersleben (1798-1874), die België in de jaren 1830 en 1850 verschillende keren bezocht. Juist in hun houding tegenover België blijkt het vaak paradoxale in de ideologie van deze denkers en dichters: terwijl ze België aan de ene kant als historisch fout of zelfs als wangedrocht bestempelen, hebben ze aan de andere kant een grote bewondering voor de liberale inspiratie van de Belgische grondwet, wat dan ook blijkt tijdens hun engagement in de revolutie van 1848. Deze ‘vroeger’ pangermanisten lieten zich dan ook door heel andere bronnen inspireren dan hun annexionistisch en racistisch denkende opvolgers aan het eind van de 19^{de} eeuw. Die predikten – ook al onder invloed van figuren als Joseph Arthur de Gobineau⁵ – een strijd tussen de grote volksstammen van Europa, waarin het dan pas gestichte keizerrijk Duitsland Nederland en Vlaanderen zou moeten opnemen als buffer en als uitweg naar de zee (zie verder). Bij de vroeger pangermanisten waren veeleer filologische en romantische motieven doorslaggevend.

Conscience zelf was allerminst een pangermanist. Germanofiel lijkt een passender benaming, zoals bijvoorbeeld blijkt uit zijn deelname aan de Vlaams-Duitse zangfeesten; op de editie in Keulen nam hij zelfs deel aan een spontaan georganiseerde lofzang voor het huis van Ernst Moritz Arndt (Van Uffelen 1992, p. 29). Over ideeën als die van Kuranda heeft hij zich nergens positief uitgelaten, en de Belgische staat stond voor hem nooit echt ter discussie, integendeel. Maar in de receptie van zijn werk lijken ideeën over een

⁵ Met name diens *Traité sur l'inégalité des races humaines* (1853-55) heeft de moderne angst voor ‘rassenvermenging’ voor het eerst in een theoretische vorm gegoten en daarmee in Duitsland heel wat navolging gevonden – tot in Hitlers *Mein Kampf* toe. In 1894 richtte Karl Ludwig Schemann in Freiburg een Gobineau-Gesellschaft op; hij maakte ook de eerste volledige vertaling, die in 1902 verscheen, maar Gobineaus invloed was al eerder werkzaam in Duitsland, onder meer door de Duitse samenvattingen die de Gobineau-bewonderaar Richard Wagner had laten maken. Gobineau vermengde taalkundige feitenkennis over de taalfamilies met een soort proto-darwiniaans biologisme – in zekere zin maakt hij daarmee precies de stap die van het ‘vroeger’ pangermanisme, dat door taalkundig en literair interesse ingegeven was, naar het ‘late’, d.i. annexionistische en racistische pangermanisme leidt. Uiteraard speelden omstreeks 1900 ook veel meer praktisch-geopolitieke en economische overwegingen een rol.

Duits-Vlaamse samenhang, tenminste op de achtergrond, wel degelijk gespeeld te hebben. De vertaling van *Wat eene moeder lijden kan* in *Die Grenzboten* mag dan al weinig lezers bereikt hebben, indirect heeft Kuranda toch invloed gehad op de zo succesvolle vertaling van Melchior Von Diepenbrock. Of Diepenbrock de eerdere vertaling gelezen heeft, is mij niet bekend, maar we weten wel dat hij Consciences werk heeft leren kennen door een artikel van Ferdinand August Snellaert, met de titel ‘Die flämische Literatur und ihre hervorragenden Schriftsteller’. Dat was in 1844 verschenen in de *Augsburger Allgemeine Zeitung*, en tot de medewerkers van dat blad behoorde niet alleen Kuranda, maar ook Gustav Höfken, nog zo’n pangermanist die net als Kuranda in Brussel actief was.

Na de publicatie van *Flämisches Stilleben* kon het niet lang duren voor *De Leeuw van Vlaenderen* vertaald zou worden. Ook hier bestaat echter onduidelijkheid over de precieze verschijningsdatum van de eerste vertaling. De Keulse boekhandel Welter zou met Consciences Vlaamse uitgever een overeenkomst hebben gehad over een vertaling die al in 1840 moest verschijnen. Ze zou in Brussel gemaakt worden door ene Raabe, en ze wordt in 1840 ook aangekondigd in het Antwerpse tijdschrift *De Noordstar*.⁶ Die vertaling is er blijkbaar nooit gekomen, mogelijk omdat intussen toch andere uitgevers de rechten hadden gekregen – of omzeild. In Kuranda’s *Die Grenzboten* verschijnt in 1842 een uitvoerig en lovend Duitstalig opstel over *De Leeuw*, waarvan de auteur, de theoloog Julius Fester, een aantal lange passages vertaalt. In dezelfde publicatie en hetzelfde jaar wordt ook een vertaling van de roman in het vooruitzicht gesteld van de aardrijkskundige en publicist Karl Andree.⁷ Die vertaling bleef echter (blijkens de briefwisseling die Andree met Conscience zelf voerde) in het beste geval onafgewerkt; zelfs manuscripten zijn niet teruggevonden.

Er was nochtans wel vraag naar een vertaling van wat als Consciences magnum opus beschouwd wordt, zoals onder meer blijkt uit een recensie in het Duits-Belgische tijdschrift *De Broederhand*. Voor ik op die tekst inga, loont het de moeite een blik op het tijdschrift te werpen. De hoofdredacteur was de

⁶ ‘Te Keulen zal, deelt de Noordstar mee, 2de deel, blz. 288, eerlang een Duitsche vertaling verschijnen van den Leeuw van Vlaenderen, van de hand van den Heer RAABE, uit Brussel’ (*Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1913, p. 96).

⁷ ‘Te Leipzig, bij Weber, wordt eene hoogduitsche vertaling aangekondigd van Conscience’s roman De leeuw van Vlaenderen. De vertolker is de heer Karel Andree’ (*Kunst- en Letterblad*, Gent, 1841, p. 36; gecit. n. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1913, p. 107).

katholiek en pangermanist Johann Wilhelm Wolf. Wolf, een leerling van Jacob Grimm, was onder onduidelijke omstandigheden eind jaren 1830 in België beland, waar rond die tijd ook de dichters Ludwig Uhland en Luise von Plönnies verbleven; met de dochter von Plönnies zou Wolf later trouwen – België, en met name de Vlaamse volkscultuur, oefende in die eerste decennia een grote aantrekkingskracht uit op Duitse intellectuelen (zoals ook Jacob Grimm zelf of de reeds vermelde Hoffmann von Fallersleben). Wolf gaf van 1845 tot 1846 in Gent het tijdschrift *De Broederhand* uit, een ‘Tijdschrift voor Neder- en Hoogduitsche Letterkunde’. De titel geeft al aan dat het smeden van een nauwere band tussen de Germaanse volkeren uitgangspunt en doelstelling was, en de programmatische tekst die het eerste nummer inleidt en door de redactie ondertekend is, laat daarover weinig twijfel bestaan:

Sedert het ontwaken van den germaanschen geest in Europa, sedert syne bevrjding uit de kluisters, waarmede den vreemde hem had omsloten, vertoont sich onder al de volkeren van desen stam een levendige drang naar innerlyke vereeniging.

Die drang ziet de redactie bevestigd in de creatie van de *Zollverein* in Duitsland en van een mentaliteitswijziging in de Scandinavische landen. Maar nu komt het erop aan, dit elan ook naar de Nederlanden door te trekken:

Hoe lang ook een derde germaansche volkstak, Nederland, en besonderlyk België, onder het jok van Vrankryk suchtte, hoe vast diens kluisters hem ook om nek en armen lagen, soo begon het toch ook weldra, deselven niet min moedvol als syne stambroeders afteschudden. Iedereen [...] moet overtuigd syn [...] dat een langsame, doch onwederstaanbare drang ons immer meer tot Deutschland doet naderen.

‘Yseren wegen’ en ‘handelsverbonden’ zijn belangrijk, aldus de tekst verder, maar vooral moeten de Vlamingen hun ‘oogen naar de hoogduitsche letterkunde, naar syne wetenschap richten’. Van een extreem pangermanisme kan geen sprake zijn: de redactie citeert instemmend een artikel uit het Duitse tijdschrift *Janus*, dat een ‘verhoogduitsching’ van de Vlamingen, in tegenstelling tot de Nederduitsers, uitsluit: Noord-Duitsland heeft volgens de auteur nooit een eigen literatuur geproduceerd, maar er bestaat wél een rijke Vlaamse literatuur. De doelstellingen van het tijdschrift zijn dan ook de Hoogduitse literatuur in Vlaanderen bekend te maken, ook al om zo de Franse invloed tegen te gaan, en de Vlaamse literatuur bekend te maken in Duitsland. Of dat laatste erg realistisch was, is twijfelachtig, aangezien het tijdschrift in België

uitgegeven werd en grotendeels uit Nederlandstalige bijdragen bestond. Ten behoeve van de Duitse lezer worden wel enkele toelichtingen gegeven bij de spelling (zoals ook uit de citaten blijkt, werd de ‘fransche z’ afgezworen ten voordele van de ‘germaansche s’).

In het eerste nummer van *De Broederhand*, in 1845, verschijnt naast gedichten van Luise von Plönnies in hun originele Duitse versie en een stuk over de volksliederen van Uhland ook al een bespreking van Diepenbrocks *Flämisches Stilleben*, waarvan de beginzinnen ominous klinken: ‘Niet geerne sagen wy, dat Conscience, na synen Leeuw van Vlaenderen te hebben uitgegeven, het historisch roman verliet, om in kleine novelletjes te vallen’. In dit genre, aldus de recensent, bestaat er al iets veel beters in de Duitse literatuur, en hij vernoemt Bertold Auerbachs *Dorfgeschichten*, die vaker ter vergelijking aangehaald zijn. De auteur van de recensie, die met de initialen J.F. tekent (dezelfde Julius Fester die *De Leeuw* al besproken had in *Die Grenzboten?*), vindt dan echter toch enkele waarderende woorden voor de drie novellen en geeft zelfs wat goedbedoelde vertaalkritiek (‘onbeleefd is niet unbeliebt’; ‘zuiver Brabants’ is niet ‘sauberer Brabändisch’). Voor zijn eindoordeel grijpt de recensent, bijna voorspelbaar, naar een vergelijking met de schilderkunst: in plaats van genreschilders kan je beter een Rubens aanbieden. Vandaar de conclusie: ‘wy hadden [Conscience] liever sien meerderen opgang maken door de vertaling van syn groot roman, waarmede Karel Andree bezig is, en die door deses kundige hand bewerkt, seker veel bydraegen sal, om aan Conscience’s naam die achting algemeen te verwerven, die hy in heel Nederland geniet. [...] In Hoogduitschland is men aan goede kost te seer gewoon’.

Die ‘goede kost’ verscheen uiteindelijk in 1846, ook in het algemeen een goed jaar voor vertalingen van Vlaamse literatuur, onder de titel *Der Löwe von Flandern*, bijna gelijktijdig in twee versies, twee keer als onderdeel van een ruime selectie uit Consciences werk. Bij de Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung in Münster verschijnt de roman als deel van een ‘Sammlung ausgewählter Schriften’ die zowat alles omvat wat Conscience tot dan toe geschreven heeft. De vertaler is ene F. Ziegler. Hij heeft ‘aus dem Vlämischen’ vertaald, en de vertaling bestaat net als de brontekst uit drie volumes. De naam van de vertaler wordt in deze uitgave nergens vermeld; zijn identiteit is pas veel later door de onvermoeibare bibliograaf Prosper Arents ontdekt (Arents 1944). Deze vertaling is echter wel tot 1921 telkens weer herdrukt. De tweede vertaler van *De Leeuw* is wél bekend. Zijn tekst verscheen bij uitgeverij Marcus in Bonn, die vooral filologische en theologische literatuur in haar programma had. *Der Löwe von Flandern* was een van de werken van Conscience in de

reeks *Sammlung der neusten flämischen Romane und Novellen*. Volgens het titelblad is deze vertaling ontstaan in samenwerking met de auteur zelf; Conscience heeft dat achteraf ontkend, zonder er verder gevolg aan te geven. De vertaler was Johann Wilhelm Wolf, de uitgever van *De Broederhand*, intussen onder meer wegens conflicten met de Vlaamse beweging rond zijn pangermanistische ideeën teruggekeerd naar Duitsland, maar blijvend pleitbezorger van de Vlaamse literatuur.

De eerste golf van Duits-‘pangermaanse’ interesse voor België eindigde omstreeks 1848. Door de revoluties in de Duitse bond en de daaropvolgende politieke machtsspelletjes tussen Oostenrijk en Pruisen is de aandacht van de Duitse nationalistenvereer naar het Duitse grondgebied verplaatst, maar helemaal weg is ze nooit geweest, en in de jaren 1890, toen de positie van het Duitse rijk in Europa onomstreden en de aartsvijand Frankrijk buiten gevecht gesteld was, begon een nieuwe, agressievere pangermanistische beweging zich voor de Vlaamse zaak en de Belgische kwestie te interesseren. Vooral de Aldeutscher Verband heeft getracht de Vlaamse beweging voor een aansluiting bij Duitsland te mobiliseren – zij het met beperkt succes. Hun orgaan in Vlaanderen was het tijdschrift *Germania* (1898-1905), dat vooral in het Duits publiceerde. Het blad mag dan al weinig abonnees gehad hebben, het lijkt wel door invloedrijke kringen gelezen te zijn, zowel in Vlaanderen als in Duitsland. Onder de Vlaamse contribuanten waren Alfons Prayon-Van Zuylen, Omer Watez en Pol De Mont. Prayon-Van Zuylen was de vreemde eend in de bijt, want hij had weinig voeling met de ‘allduitse’ doelstellingen; De Mont was wel een germanofiel en aanhanger van bepaalde racistische ideeën, maar echte sympathie voor radicalere pangermanistische doelstellingen was alleen bij Omer Watez te vinden – al stelt ook hij nooit de Belgische staat in vraag. De eigenlijke drijvende kracht achter *Germania* was de stichter en hoofdredacteur van het blad, de Duitser Theodor Reissmann-Grone (1863-1949). Naar Conscience werd in *Germania* niet meteen verwezen, maar in zijn memoires heeft Reissmann-Grone aangegeven dat zijn belangstelling voor Vlaanderen vooral gewekt was door een Duitse vertaling van *De Leeuw van Vlaanderen*. Verder was een van de auteurs die in *Germania* publiceerden, de Luxemburgse volkskundige en veelschrijver Tony Kellen (1869-1948), die in 1925 nog een inleiding zou schrijven bij een vertaling van *De Leeuw* en die zich zowel tijdens de Eerste als tijdens de Tweede Wereldoorlog de wrevel van zijn landgenoten op de hals haalde door voor de aansluiting bij Duitsland te pleiten.

De activiteiten van *Germania* en de *Alldeutscher Verband* mogen dan al marginaal geweest zijn, je kan niettemin stellen dat de Flamenpolitik van het Duitse rijk al voor de Eerste Wereldoorlog voorbereid werd, en dat het activisme tijdens de oorlog niet het beginpunt maar veeleer de voltooiing daarvan vormde. Of iets polemischer gesteld: de anti-Belgische stroming in de Vlaamse beweging was voor een groot deel een Duitse uitvinding. Geschriften waarin de Germaanse strijd van de Vlamingen tegen het ‘welsche’ element werd gevierd, bleven in de ogen van de Duitse politici ook tijdens de bezetting een belangrijk propagandamiddel. Daarvan getuigt de versie van *Der Löwe* van 1916, waarover Dieckmann het in zijn hierboven geciteerde essay heeft. Deze bij Borngräber in Berlijn gepubliceerde vertaling werd gemaakt door ene Kurt Leo Heinrich Walter van der Bleek.

Over deze figuur is in de gangbare biografische naslagwerken weinig of niets te vinden, maar de titels van enkele andere werken schetsen een vrij duidelijk profiel. In 1918 gaf hij een oud essay van Ernst Moritz Arndt opnieuw uit: *Um Flandern und Brabant. Die Frage über die Niederlande und die Rheinlande, Belgien und was daran hängt*. Hij voorzag het van een nawoord dat België naast het Rijnland en de Elzas als ‘grensmark’ en voorpost van het germanendom – versta: het Duitse rijk – tegen de Fransen opvat. De superioriteit van de Germaanse stammen tegenover de Fransen was voor hem duidelijk; het Gallo-Romaanse Frankrijk had zijn machtspositie immers alleen dankzij zijn Germaanse elite weten te bereiken. Engeland moest helemaal buiten de Frans-Duitse kwestie gehouden worden, en daartoe was de aansluiting van België met inbegrip van Frans-Vlaanderen een noodzaak. Hier bepleit Walter de annexatie dus al voor de inval van de Duitsers in België. Het is dan ook weinig verwonderlijk dat hij tijdens de Duitse bezetting van België een rol gaat spelen in het imperialistische Duitse cultuurbeleid en onder meer directeur wordt van het Vlämisch-Burgundische Kriegs- und Kultur-Archiv. In die functie en ook in opdracht van de Deutsch-nordische Richard-Wagner-Gesellschaft für germanische Kunst und Kultur (ongetwijfeld een dekmantel voor de Duitse oorlogspropaganda) publiceert hij in 1916 het pamflet *Die volkserzieherische Bedeutung der germanischen Weltkultur und der Anteil Flanderns im Kulturkampf gegen den Albionismus und die moskowitzische Staatsidee*, waarin hij de Geuzen- en Uilenspiegelmentaliteit van de Vlamingen of Nederduitse prijst en van hun bijdrage een verjonging van de Duitse gemeenschap verwacht. Hij ziet in hen ook het bewijs dat de Germanen wel degelijk ook een natie van zeevaarders zijn – wat in de nogal precaire situatie ten aanzien van Engeland meer een geforceerd soort optimisme is. Van der

Bleek heeft later nog een aantal populariserende historische werken geschreven en een aantal klassiekers uitgegeven (Mommsen, Ranke en Bismarck), maar hij werkte ook voor het ‘Instituut voor het onderzoek en de eliminatie van de joodse invloed op het Duitse kerkelijke leven’, een instelling die door de zogenaamde ‘Duitse christenen’ was opgezet, een protestantse beweging die haar geloof met de nazistische principes in overeenstemming trachtte te brengen. Het is dan ook begrijpelijk dat Van der Bleeks werk in 1946 in het Russisch bezette Oost-Berlijn terecht kwam op een lijst met boeken die uit de openbare bibliotheken verwijderd dienden te worden. Dat geldt evenwel niet voor zijn vertalingen.

De auteur had in 1915 al een vertaling van Charles De Costers *Uilenspiegel* voorgelegd; dat hij Uilenspiegel in zijn eerder vermelde pamflet als het archetype van de Vlaming voorstelde, is dus geen toeval. Achteraan in hetzelfde pamflet staat ook een advertentie voor zijn zonet verschenen vertaling van *De Leeuw van Vlaenderen* – en dat is dus de vertaling waar Dieckmann in zijn hoger geciteerde boek naar verwijst. De bedoelde uitgave verscheen bij Borngräber in Berlijn, een uitgever die zowel triviaalliteratuur als klassiekers in zijn fonds had: zo verschenen hier edities van Horatius, Dante, Boccaccio, Balzac en Kierkegaard, maar ook teksten van en over Frederik II of Bismarck en verder oorlogspropaganda zoals een zwartboek over de schanddaden van de vijand, gemaakt in opdracht van de reeds genoemde *Deutsch-nordische Richard-Wagner-Gesellschaft*. Deze *Löwe von Flandern* is opgedragen aan Freiherr von Bissing, de Duitse gouverneur-generaal van het bezette België. Al spreekt het titelblad van een ‘Bearbeitung’, toch is het een vrij getrouwe vertaling, geen bewerking voor de jeugd. Conscience’s noten zijn er getrouw in opgenomen, de beschrijving van de Brugse Metten of het lynchen van Brakels zijn noch aangedikt, noch omfloerst. Zowel voor ‘Frans’ als voor ‘Wa(a)ls’ gebruikt de vertaler ‘Welsch’, wat ook in de eerdere vertalingen al voorkwam. Een vreemde keuze is misschien het (ook door Dieckmann geciteerde) woord ‘Französlinge’ dat zowel voor ‘Fransen’ als voor ‘Fransgezinden’ gebruikt wordt; ook dat is echter niet nieuw. De term ‘Bearbeitung’ op het titelblad doelt er dus wellicht op dat Van der Bleeks vertaling een lichtjes aangepaste versie is van eerdere uitgaven. Weggelaten zijn, anders dan in de vroegste vertalingen, de motto’s aan het begin van elk hoofdstuk. In plaats daarvan opent deze uitgave met een gedicht dat de pangermanisten wel vaker citeerden⁸ en waarmee ze aansluiten bij hun geestesgenoten van

⁸ Bijvoorbeeld ook bij de historicus Karl Lamprecht (1916).

vijftig jaar eerder, Hoffmann von Fallerslebens ‘An den Stamm der Vlaemen’ (Hoffmann, 1892, p. 97):

Suche nicht das Heil im Westen!
In der Fremde wohnt kein Glück:
Suchst du deines Glückes Festen,
Kehre in Dich selbst zurück!
Aus der Tugend Deiner Ahnen
Mußt Du Deine Burgen bau'n,
Und der Löw' auf Deinen Fahnen
Lehre Dich, Dir selbst vertrau'n.
Treu bewahr' in Deiner Mitte
Vor dem welschen Übermut
Deine Sprach' und Deine Sitte,
Deiner Väter Gut und Blut.
Dann erst kannst Du rühmend sagen,
Daß Du lebst in unsrer Zeit,
Daß erblüht in unsern Tagen
Deine alte Herrlichkeit.⁹

Ook Consciences oproep aan het Vlaamse volk aan het eind van de roman, die in de vroege vertalingen nog mee vertaald was, ontbreekt in deze vertaling. Eindigen doet de vertaler met een toelichting voor de Duitse lezer. Daarin schetst hij eerst de precaire situatie van het Germanendom in België (deel van de ‘erbitterten Kämpfen des Germanentums gegen romanischen Vordrang, romanische Herrschsucht’), de opgang van de Vlaamse beweging en het succes van Conscience – die volgens hem steeds dichtbij het Duitse broedervolk stond, zoals blijkt uit zijn medewerking aan de Duitse editie van zijn werk (wat, zoals ik eerder al vermeldde, niet klopte). Maar dan stelt hij dat de strijd die Conscience beschrijft, eigenlijk een Duitse strijd is en dat de Vlamingen dus eigenlijk Duitsers zijn, zij het wat ruwer, maar dat ligt aan hun historische positie:

⁹ ‘An Vlaemisch-Belgien’, zoals het eigenlijk heet, is het eerste van de vier ‘Gedichte aus Gent’, die dateren van 8 en 13 september 1839, toen Hoffmann voor de tweede keer bij J.F. Willems in Gent verbleef. De andere gedichten zijn ‘Tricolor’, ‘Gegen die Franquillon’s en ‘Vlaemisch-Belgien’ 1839. Naderhand nam hij alle vier deze teksten op in de bundel *Unpolitische Gedichte*, die voor het eerst verschenen in 1840. De titel die dit eerste gedicht in de vertaling van De Leeuw krijgt, lijkt op het einde van de negentiende eeuw gangbaar geweest te zijn; ook Lamprecht citeert het in die vorm.

Denn es sind ja deutsche Kämpfe, deutsche Helden, von denen seine Werke handeln, so wie der Geist und die Art, die aus dem 'Löwen von Flandern' zu uns spricht, deutsch ist, trotz mancher Züge, die uns etwas zu kraß anmuten. Aber man muß das Wesen eines Grenzstammes anders werten als das der Kernbevölkerung, die den Grenzkämpfen zumeist entrückt bleibt. Die Erbitterung immerwährenden Ringens verleiht dem Volkscharakter eine trotzigte Härte, die zur Roheit ausarten kann und unverständlich bleibt, wenn man sie nicht aus der geschichtlichen Stellung des betreffenden Volkes heraus wertet.

Blijkbaar vond de vertaler het optreden van Jan Breydel of de beschrijving van de Brugse Metten dus ook in 1917 al te cru. Maar dat de Vlamingen vanuit dezelfde volksgeest tegen hetzelfde kwaad vechten als de Duitsers, mag duidelijk zijn: tegen de 'materialistische Überschätzung irdischen Wohllebens und kaufmännischer Erfolge'. En dat dat kwaad met het 'Franzosentum' geassocieerd moet worden, daarover laat de vertaler-uitgever ook geen twijfel bestaan.

Deze veralgemenende conclusie helemaal aan Conscience toeschrijven, lijkt op zijn minst even anachronistisch als de karikaturale voorstelling van Dieckmann die ik aan het begin citeerde. Ze toont echter wel aan hoe een historische roman, die zelf in een heel specifiek historisch kader ontstond, op een weinig subtiële manier voor politieke doeleinden geïnstrumentaliseerd kan worden.

Literatuurlijst

- Arents, P.** (1944). *De Vlaamsche schrijvers in het Duitsch vertaald. I: Vertalingen in boekvorm en op los blad 1842-1943*. Brussel: De lage landen.
- Arndt, E.M.** (1918). *Um Flandern und Brabant. Die Frage über die Niederlande und die Rheinlande, Belgien und was daran hangt*. Im Auftrage d. Freiwilligen Aufklärungskorps zur See u. zur Luft, Reichsverband E.V. von 1913, herausgegeben von K.H.L. Walter van der Bleek, mit einer Erklärung d. Bevollmächtigten d. Rates von Flandern Achilles Brijs-Schouppe. Berlin: Boll und Pickardt.
- Conscience, H.** (1916). *Der Löwe von Flandern. Ein historischer Roman aus Alt-Belgien*. Bearb. v. Kurt L. Walter van der Bleek. Berlin: Borngräber.
- Deprez, A., Gobbers, W., Wauters, K.** (1999). *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Deel 1.
- Gobbers, W.** (1990). 'Conscience's *Leeuw van Vlaenderen* als historische roman en nationaal epos: een genrestudie in Europees perspectief'. In Deprez, A., Gobbers,

- W. (red.), *Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw. Dertien verkenningen*. Utrecht: HES: 45-69.
- Hanot, M.** (1990). 'De Brusselse tijdschriften (1815-1846) en de Nederlandse letterkunde'. In: Deprez, A., Gobbers, W. (red.), *Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw. Dertien verkenningen*. Utrecht: HES: 84-119.
- Höfken, G.** (1847). *Vlämisch-Belgien*. Bremen: Franz Schlotdmann.
- Hoffmann von Fallersleben, A.H.** (1892). *Hoffmann's von Fallersleben Gesammelte Werke*. Band IV: Zeit-Gedichte. Unpolitische Lieder. Deutsche Lieder aus der Schweiz. Kleinere Ausgaben der Zeitgedichte 1843 u. 1844. Hg. v. H. Gerstenberg. Berlin: Fontane.
- Jacob, A.** (red.) (1913). *Briefwisseling van, over en met Hendrik Conscience uit de jaren 1837 tot 1851*. Met een inleiding en aantekeningen van Dr. A. Jacob. Gent: Siffer [= Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. 5de reeks, 19].
- Lamprecht, K.** (1916). *Deutsche Zukunft – Belgien. Aus den nachgelassenen Schriften*. Gotha: Perthes.
- Nelde, P.H.** (1979). *Versuch einer Völkerverständigung. Hoffmann von Fallersleben und Flandern*. Wolfsburg: Hoffman-von-Fallersleben-Gesellschaft.
- Saguer, E.** (2005). *De receptie van Hendrik Conscience in Spanje binnen een Europese context. Inclusief een descriptieve inventaris van zijn vertaalde werk in Spanje*. Ongepubliceerde doctoraalscriptie.
- Simons, L.** (1982-1985). *Vlaamse en Nederduitse literatuur in de 19^{de} eeuw*. 2 dln. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Van Uffelen, H.** (1993). *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990*. Münster: Zentrum für Niederlande-Studien.
- Walter van der Bleek, Kurt L.** (1915). *Die Vernichtung der englischen Weltmacht und des russischen Zarismus durch den Dreibund und den Islam*. Berlin: Börngräber.
- Walter van der Bleek, Kurt L.** (1916). *Die volkserzieherische Bedeutung der germanischen Weltkultur und der Anteil Flanderns im Kulturkampf gegen den Albionismus und die moskowitische Staatsidee*. Halle a.d. Saale: Hendel.
- Yammine, B.** (2011). *Drang nach Westen. De fundamente van de Duitse Flamenpolitiek (1870-1914)*. Leuven: Davidsfonds.